Єврейська пам’ять Городища

Цифрова публікація проєкту

Авторка проєкту: Світлана Ляховець, ГО «Світарта». 2026

Повна версія з мапою, іменами, написами й фотографіями на сайті проєкту.

Сьогодні значна частина єврейської спадщини Городища майже зникла з міського простору. Колишні синагоги, крамниці, майстерні та житлові будинки були знесені в радянський період, а ті, що збереглися, змінили своє призначення. Проте залишилися історичні документи, архівні фотографії, окремі будівлі, старе єврейське кладовище та місця пам’яті про жертв Голокосту.

Кожне з цих свідчень відкриває окрему сторінку минулого – від повсякденного життя громади до трагічних подій XX століття.

Проєкт «Єврейська пам’ять Городища» об’єднує ці матеріали в цифровий історичний маршрут, щоб зберегти пам’ять про людей і місця, повернути маловідомі сторінки історії в публічний простір та зробити їх доступними для наступних поколінь.



Єврейські мешканці Вільшани до революційних подій 1917 року.
Архівна фотографія. Надала Клавдія Колеснікова.

Маршрут

1. Колишня єврейська лікарня

Збережена історична будівля лікарні, збудованої 1910 року. На її фасаді залишилися сліди напису, що свідчить про первісне призначення установи.

---

2. Місце колишньої синагоги

Центральна частина Городища, сучасна площа Миру. Тут розташовувалася синагога, будівлю якої знесли в 1970-х роках. Її вигляд зберігся на історичних фотографіях.

---

3. Єврейське кладовище

Збережена частина старого єврейського кладовища поблизу автостанції. Тут залишилися історичні надгробки, які зберігають імена кількох поколінь мешканців.

---

4. Братська могила поблизу Млієва

Місце масового поховання жертв нацистського розстрілу 1942 року. Сьогодні тут розташовані меморіальний обеліск і огороджена територія.

---

5. Історичний центр Городища

Простір колишніх крамниць, майстерень і житлових будівель. У XX столітті центральна частина міста зазнала значної перебудови.

---

6. Талмуд-тора

Початковий єврейський навчальний заклад, що діяв 1900 року. Точне розташування та докладні відомості про його діяльність поки не встановлені.

---

7. Інші синагоги

У 1900 році в містечку налічувалося три синагоги. Місцезнаходження двох із них досі потребує уточнення.

---

8. Майстерні та будинки

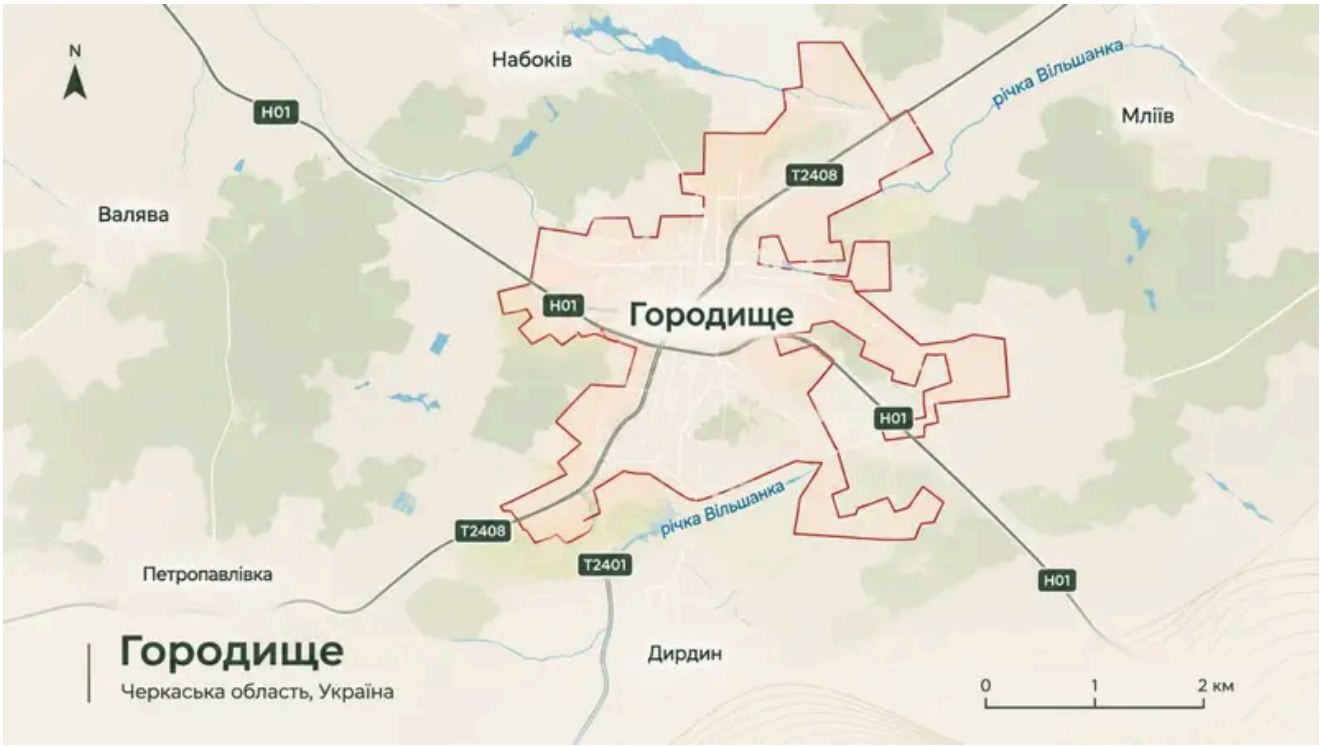
Майстерні та будинки єврейських мешканців, точне місцезнаходження яких поки не встановлене. Старожили ще пам’ятали їх поблизу сучасної площі Миру.

---

9. Піщаний кар’єр

Місце першого масового розстрілу, 19 вересня 1941 року. Близько 40 єврейських чоловіків і підлітків убито на околиці міста. Де саме це було, не встановлено.

Городище – місто, де переплелися історії



Городище на мапі. Черкаська область, Україна.
Ілюстрація проєкту.

Городище розташоване в центральній Україні, на берегах річки Вільшанки, притоки Дніпра. Його історія пов’язана з козацькою добою, розвитком ремесел, торгівлі та промисловості. Писемні джерела згадують Городище наприкінці XV століття, а в 1649 році воно стало сотенним містечком Черкаського полку. Згодом Городище розвивалося як промисловий осередок. Тут діяли майстерні, крамниці, каменоломні. Особливе значення мало цукрове виробництво, пов’язане з підприємницькою діяльністю родин Яхненків і Симиренків. Місто також пов’язане з іменами письменника Петра Гулака-Артемовського та композитора Семена Гулака-Артемовського.



Цукроварня та рафінадний завод, заснований 1848 року поблизу Городища, стали одним із важливих промислових підприємств Правобережної України XIX століття.
Державний архів Черкаської області, ф. Р-5799, оп. 1, спр. 9, арк. 1. Архівна фотокопія, датована 1848 роком.

У Городищі жили представники різних національних і релігійних громад.
За історичними відомостями, опублікованими Лаврентієм Похилевичем у 1864 році, у містечку та при місцевому цукровому заводі налічувалося 9888 мешканців. Серед них – 6679 православних, 3064 юдеї, 130 римо-католиків і 15 старообрядців. Таким чином, єврейська громада становила близько 31% населення – майже кожен третій мешканець містечка.

Єврейські родини жили тут поколіннями, займалися торгівлею та ремеслами, створювали власні освітні, релігійні й громадські установи. Їхнє життя було невіддільною частиною історії Городища.

У XX столітті погроми, війни, Голокост і суспільні перетворення докорінно змінили життя громади. Багато історичних будівель зникло, а пам’ять про людей збереглася в документах, фотографіях і місцях поховань.

Саме ці свідчення стали основою проєкту «Єврейська пам’ять Городища».

Єврейська громада Городища: історія та повсякденне життя

Свідчення Михайла Каменецького

Важливим джерелом про життя єврейської громади Городища та трагедію Голокосту є спогади Михайла Каменецького, опубліковані 1995 року в газеті «Надежда» під назвою «Мое местечко».

Автор згадує довоєнне Городище, заняття його єврейських мешканців, розстріли поблизу Млієва та власну родинну трагедію.

> «Город Городище Черкасской области в прошлом был типичным украинским местечком, где проживало значительное количество евреев. Еще до Отечественной войны старожилы утверждали, что в Городище до революции проживало несколько тысяч евреев и среди них даже семь купцов 1-ой гильдии.
>
> Евреи принимали самое активное участие в жизни и экономическом развитии города. Среди них были врачи, преподаватели, юристы. Много было ремесленников разного профиля, а именно: кузнецы, кровельщики, жестянщики, сапожники, парикмахеры, зубные техники, портные, стекольщики, биндюжники, извозчики, забойщики скота и другие. Были частные мельницы и сотни магазинов.
>
> До начала войны в Городище проживало до 500 евреев. Мужчины призывного возраста ушли на фронт. Небольшое количество эвакуировалось. А оставшиеся 400 человек, среди которых старики, женщины и дети, были расстреляны немецкими оккупантами и их пособниками в апреле 1942 г. на окраине села Млиев. Я потерял тогда своих родителей, брата и сестру.
>
> За братской могилой ухаживали только евреи, вернувшиеся из армии и эвакуации. Советская власть занимала нейтральную позицию.
>
> В настоящее время в Городище проживает 16 евреев, из них половина пенсионеров».

Михайло Каменецький. «Мое местечко». Газета «Надежда», 1995, № 5. Цитату наведено мовою оригіналу. Чисельність загиблих та інші відомості відображають свідчення автора, опубліковане 1995 року.



Історична будівля в центрі Городища, де працювали редакція газети та друкарня. За краєзнавчими свідченнями, у березні 1917 року з її балкона солдат Іванов оголосив про повалення царської влади. Будинок знесено в другій половині 1980-х років.

Архівна фотографія надана Городищенським краєзнавчим музеєм Петра та Семена Гулаків-Артемовських.



Історична будівля в центрі Городища, де працювали редакція газети та друкарня. За краєзнавчими свідченнями, у березні 1917 року з її балкона солдат Іванов оголосив про повалення царської влади. Будинок знесено в другій половині 1980-х років.

Архівна фотографія надана Городищенським краєзнавчим музеєм Петра та Семена Гулаків-Артемовських.



Сучасна забудова центральної частини Городища на місці колишніх торговельних рядів.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

Громада, що була частиною міста

Точна дата появи перших єврейських мешканців у Городищі залишається невстановленою. Проте відомо, що протягом XIX століття єврейська громада стала значною частиною населення та міського життя.

За наведеними в «Російській єврейській енциклопедії» статистичними даними, у 1897 році в Городищі проживали 3124 євреї – 21,3% від 14 641 мешканця. Для 1910 року джерело наводить 3216 євреїв, або 19,5% населення.

Це була організована громада з власними релігійними, освітніми, медичними та благодійними установами. Збереглися історичні свідчення про синагоги, єврейську школу, лікарню, торговельні заклади, ремісничі майстерні та повсякденне життя єврейських родин.

> «Євреї жили щільно забудованою, відокремленою громадою, будинки стояли дуже близько один до одного. У них не було садів чи землі для обробки. Внутрішнє оздоблення залежало від занять власників.»

Володимир Чос (1971–2020), український журналіст, письменник, історик-краєзнавець, дослідник історії Городища та Городищини.

Єврейські громади існували не лише в Городищі, а й у навколишніх населених пунктах. За даними, які наводить Микола Щербина на основі статистичних описів XIX століття,

у 1852 році євреї становили близько 32% населення Вільшани. У 1864 році єврейські мешканці проживали також у Млієві, Орловці, Свинарці, Буді та В’язівку.



Міхля, Іона, Мірра та Ідель Гусід, Городище, 1903–1904 роки.
Фото з колекції Інституту юдаїки, Київ.



Ганна Голодовська (сидить) з братом Нухимом і подругою Сонею Брусиловською, Городище, 1920 рік.
Фото з колекції Інституту юдаїки, Київ.

Єврейська громада: факти й цифри

1897	3124 євреї, або 21,3% населення Городища, за даними першого загального перепису населення Російської імперії.
1910	3216 євреїв, або 19,5% населення містечка.
1900	три синагоги та талмуд-тора (традиційний єврейський початковий навчальний заклад).
1910	будівництво єврейської лікарні, яка надавала медичну допомогу, зокрема незаможним мешканцям громади.
1939	близько 500-600 євреїв проживали в Городищі за опублікованими історичними відомостями. Скорочення чисельності громади було пов’язане, зокрема, з погромами, міграцією та суспільними змінами попередніх десятиліть.

Джерела: Перший загальний перепис населення Російської імперії (1897); Російська єврейська енциклопедія, стаття «Городище Черкаської області»; Ukraine Jewish Heritage, «Horodyshche» (2016).

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

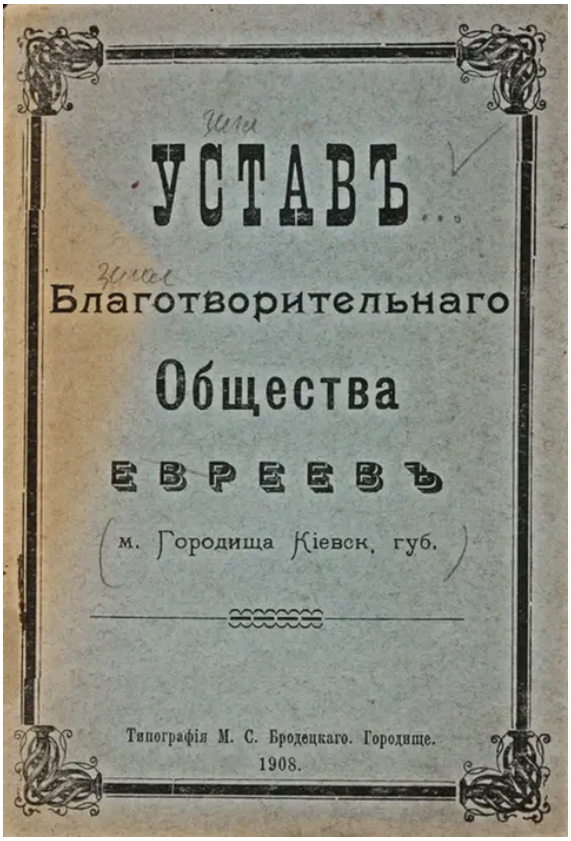
Чисельність єврейської громади

Дата / тема	Відомості з першого документа
1897 рік	3124 євреї, 21,3% населення Городища
1910 рік	3216 євреїв, 19,5% населення
1923 рік	1200 єврейських мешканців
1939 рік	За різними джерелами — 510 або 570 євреїв; в іншому місці документа узагальнено як близько 500–600

За статистичними відомостями, наведеними у першому документі.

Єврейське благодійне товариство та книгодрукування

На початку XX століття в Городищі діяли єврейські громадські ініціативи. У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського згадується виданий у Городищі 1908 року «Устав благотворительного общества евреев в м. Городище Киевской губ.». Його надрукувала друкарня М. С. Бродецького.



«Устав благотворительного общества евреев в м. Городище Киевской губернии». Городище: друкарня М. С. Бродецького, 1908 рік.

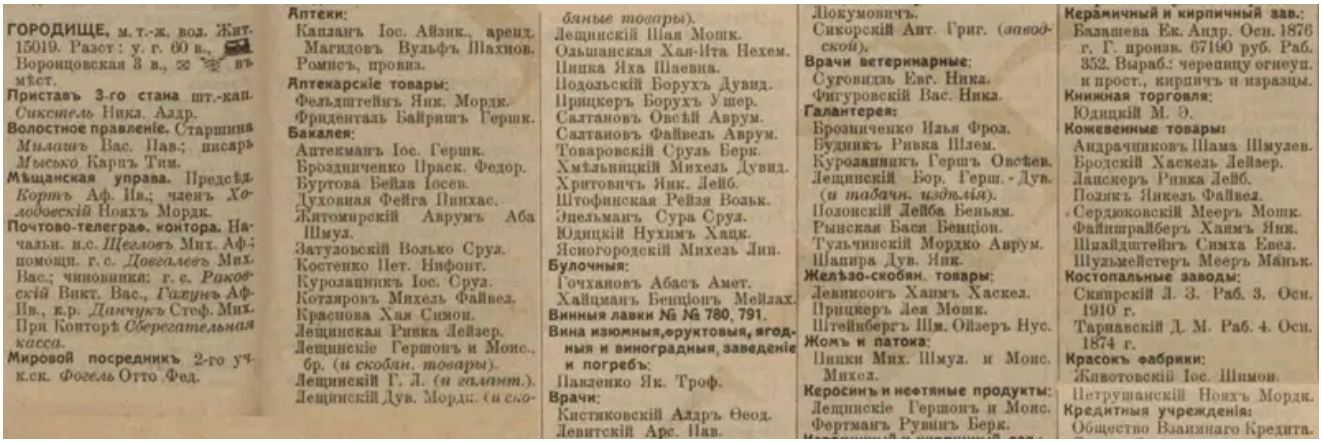
Надала Клавдія Колєснікова. Джерело: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, виставка відділу фонду юдаїки «Єврейські громадські організації в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Статути та звіти», 2016 рік.

Торгівля, ремесла, робота

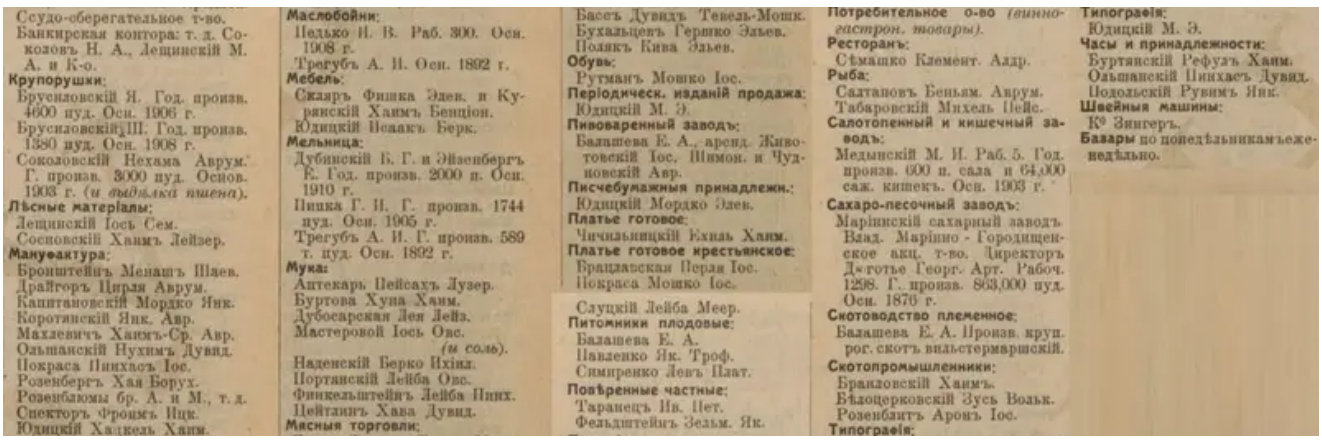
У XIX – на початку XX століття центральна частина Городища була осередком торговельного, ремісничого, громадського та релігійного життя містечка. Тут розташовувалися крамниці, майстерні, житлові будинки й релігійні споруди. У спільному міському просторі жили та працювали представники різних національних і релігійних громад.

Єврейські мешканці брали активну участь у господарському житті Городища. Їхні торговельні заклади та майстерні розташовувалися, зокрема, поблизу сучасної площі Миру. У підприємницьких довідниках Російської імперії за 1913 рік збереглися відомості про місцеву торгівлю та підприємництво. Архівні документи також згадують проєкти будівництва миловарні А. Л.-Л. Шапіро у 1911 році та млина міщанина Є. К. Єрусалимського у 1912–1913 роках.

До революційних подій 1917 року на місці сучасного кінотеатру «Жовтень» у Городищі, у підвальному приміщенні тодішньої будівлі, працювала єврейська пекарня. Це ще один приклад участі єврейських мешканців у ремісничому та господарському житті міста.



Список підприємців Городища з бізнес-довідників Російської імперії за 1913 рік, частина 1.
Джерело: сайт «History of Jewish Communities in Ukraine», jewua.org/horodyshche.



Список підприємців Городища з бізнес-довідників Російської імперії за 1913 рік, частина 2.
Джерело: сайт «History of Jewish Communities in Ukraine», jewua.org/horodyshche.

Сьогодні історичний центр Городища має зовсім інший вигляд. Синагоги, талмуд-тора, крамниці і приватні будинки не збереглися. Архівні фотографії та документи залишаються важливими свідченнями того, як у спільному міському просторі переплiталися торгівля, праця, релігійне та повсякденне життя мешканців Городища.



Торговий ряд у центрі Городища, 1965 рік. Частина історичної забудови містечка, знесеної під час реконструкції центру в 1968 році.
Джерело: книга «Городище в документах і фотографіях», с. 123.



Центр Городища.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Центр Городища.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

Релігійне життя

Релігійне життя Городища відображало різноманітність його населення. Поряд із православними церквами і католицьким костелом діяли юдейські синагоги, які були важливими осередками релігійного та громадського життя місцевої єврейської громади. За історичними відомостями, у 1900 році в містечку налічувалося три синагоги.

Одна з них розташовувалася в самому центрі Городища, на території сучасної площі Миру. Її вигляд зберігся на історичних фотографіях. На світлинах центральної площі 1960-х років праворуч видно фрагмент будівлі. Фотографію городищенського загону єврейської самооборони також пов'язують із синагогою.

Розташування двох інших залишається невстановленим. Однак, місцеві краєзнавці розповідають, що за переказами друга синагога була біля Єврейської лікарні, третя – в районі сучасної районної лікарні, що неподалік старого Єврейського кладовища.

У 1970-х роках синагогу було знесено. У 1968 році центральна частина Городища зазнала масштабної перебудови, під час якої зникла значна частина старої забудови, зокрема колишні єврейські крамниці, майстерні та житлові будинки.

Сьогодні жодна з трьох історичних синагог Городища не збереглася. Архівні фотографії та краєзнавчі свідчення допомагають відтворити цю втрачену частину релігійного й архітектурного минулого міста.



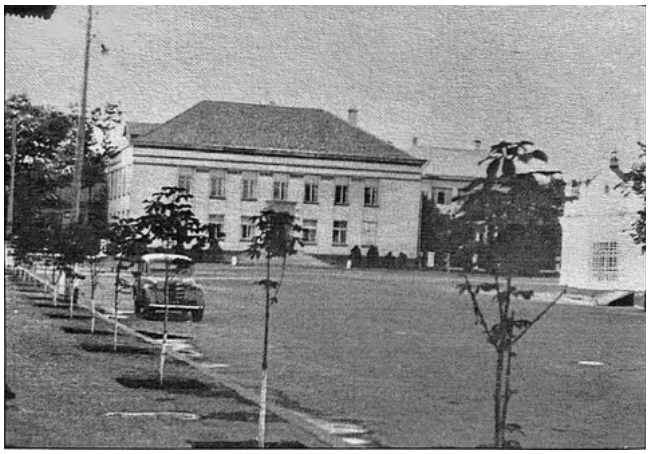
Історична будівля синагоги в центрі Городища, на території сучасної площі Миру. У радянський період споруду використовували для інших потреб. У 1970-х роках її було знесено.

Архівна фотографія надана Городищенським краєзнавчим музеєм Петра та Семена Гулаків-Артемовських.



Площа Леніна (нині площа Миру) в Городищі. У правій частині фотографії видно фрагмент будівлі колишньої єврейської синагоги, знесеної у 1970-х роках.

Джерело: Микола Панасенко, краєзнавче видання про історію Городища.

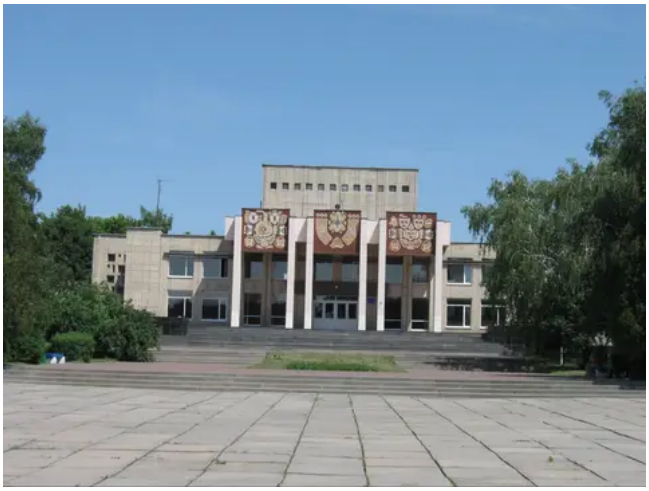


Площа Леніна (нині площа Миру) в Городищі. Щойно висаджені каштани. Праворуч зберігся в кадрі фрагмент єврейської синагоги, яка колись була частиною історичної забудови центру міста.

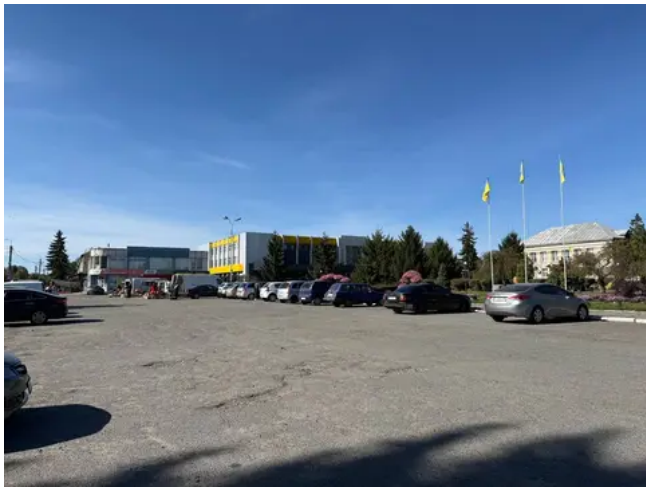
Джерело: Микола Панасенко, краєзнавче видання про історію Городища.



Сучасний вигляд площі Миру в Городищі. На цій території раніше розташовувалася єврейська синагога, знесена у 1970-х роках.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Сучасний вигляд площі Миру в Городищі.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Сучасний вигляд площі Миру в Городищі.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Меморіал на площі Миру в Городищі.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Синагоги та релігійне життя

Дата / тема	Відомості з першого документа
1900 рік	У Городищі налічувалося три синагоги; діяла талмуд-тора
Центр міста	Одна синагога розташовувалася на території сучасної площі Миру
Дві інші синагоги	Точне розташування не встановлене; існують місцеві перекази про можливі місця
Сьогодні	Жодна з трьох історичних синагог не збереглася

Розташування двох із трьох синагог залишається невстановленим.

Освіта

Освіта була важливою складовою розвитку Городища. У XIX столітті разом із промисловим зростанням виникала потреба в навчанні дітей та підготовці кваліфікованих працівників.

Особливу роль у розвитку освіти відіграли підприємці Яхненки та Симиренки. При Городищенському промисловому комплексі діяли навчальні заклади для дітей робітників, бібліотека, а згодом і недільна школа для дорослих. У 1857 році коштом підприємців було відкрито училище, навчання в якому здійснювалося за програмою технічних училищ.

Власні освітні установи мала й єврейська громада. За історичними відомостями, у 1900 році в Городищі діяла талмуд-тора – початковий єврейський навчальний заклад, у якому діти здобували релігійну освіту.



Єврейська вчителька з учнями.
Фото надано Клавдією Колєсніковою.



Директор єврейської школи Тучинський демонструє новопридбані фізичні прилади кращим учням 7-го класу. Корсунь-Шевченківський, 1930-ті роки.
Архівна фотографія. Джерело: публікація «Нас хліб живив один... Відлуння штетла в моєму житті». Фото надано Клавдією Колєсніковою.

Таким чином, освітнє життя Городища розвивалося в різних напрямах – від загальної та професійної підготовки до навчання в релігійних установах.

Точне розташування городищенської талмуд-тори та докладні відомості про її діяльність поки не встановлені.

Медицина та взаємодопомога

Розвиток медицини в Городищі був пов’язаний зі зростанням містечка, промисловості та громадських установ.

У середині XIX століття при промисловому комплексі Яхненків і Симиренків поблизу Млієва діяли лікарня та аптека для працівників. Медична допомога була частиною створеної підприємцями соціальної інфраструктури, до якої також належали житло, навчальні заклади та інші побутові установи.

На початку XX століття в Городищі діяла й єврейська лікарня. За матеріалами Ukraine Jewish Heritage, у 1910 році вона мала шість ліжок, фінансувалася з громадських податкових надходжень і надавала безкоштовну допомогу незаможним єврейським мешканцям.

У 1912 році лікарня стала земською. При ній діяли аптека та аптечний склад.

В архівних описах Державного архіву Київської області збереглася справа за 1908–1909 роки про затвердження проєкту розширення єврейської лікарні. Вона свідчить, що історія цієї установи почалася раніше 1910 року.



Будівля колишньої єврейської лікарні, збудованої 1910 року в Городищі. На фасаді зберігся історичний напис «Еврейская больница. 1910», частково пошкоджений у радянський період. Будівля збереглася до наших днів.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

До наших днів збереглася будівля єврейської лікарні, збудована в 1910 році. На фасаді досі помітні сліди історичного напису, зокрема пошкодженого в радянський час слова «єврейська».

Архівні документи також засвідчують діяльність єврейського благодійного товариства в Городищі на початку XX століття. Зокрема, зберігся опис його звіту за 1909 рік.

Ці установи були частиною розвитку медицини та організованої взаємодопомоги в Городищі.



Торець будівлі з фронтоном і слуховим вікном.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.



Напис знизу: збереглося слово «БОЛЬНИЦА.»
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Історія єврейської лікарні

Дата / тема	Відомості з першого документа
1908–1909 роки	В архівних описах ДАКО є справа про затвердження проєкту розширення єврейської лікарні
1910 рік	Лікарня мала шість ліжок, надавала безкоштовну допомогу незаможним єврейським мешканцям
1910 рік	Збереглася будівля лікарні з історичним написом на фасаді
1912 рік	Лікарня стала земською; при ній діяли аптека та аптечний склад

Архівні матеріали та фотографії стосуються різних етапів діяльності лікарні.

Збережені та втрачені місця єврейського життя

До масштабних перебудов XX століття центральна частина Городища мала зовсім інший вигляд. Уздовж головної вулиці, зокрема на території сучасної площі Миру та в напрямку автостанції, розташовувалися житлові будинки, крамниці й майстерні єврейських мешканців. Вони були частиною спільного торговельного та громадського простору міста.

У 1968 році відбулася масштабна реконструкція центру Городища. Старі торговельні ряди, зокрема колишні єврейські крамниці та майстерні, знесли, облаштували площу Миру, проклали нові дороги й спорудили адміністративні будівлі.

Краєзнавець Володимир Чос у книзі «Городище – рідне місто» (2017) зазначає, що в період холодної війни місто розглядали як резервний центр управління Черкаською областю на випадок надзвичайних обставин, зокрема війни між СРСР і США.

Унаслідок перебудови історичний центр Городища суттєво змінився, а значна частина архітектурної спадщини єврейської громади була втрачена. Про колишні торговельні ряди сьогодні нагадують архівні фотографії та спогади мешканців.



Будинок, відомий у публікації як будинок Салтанова, у центрі Городища, зафіксований під час реконструкції міста у 1968 році.
Архівна фотографія.

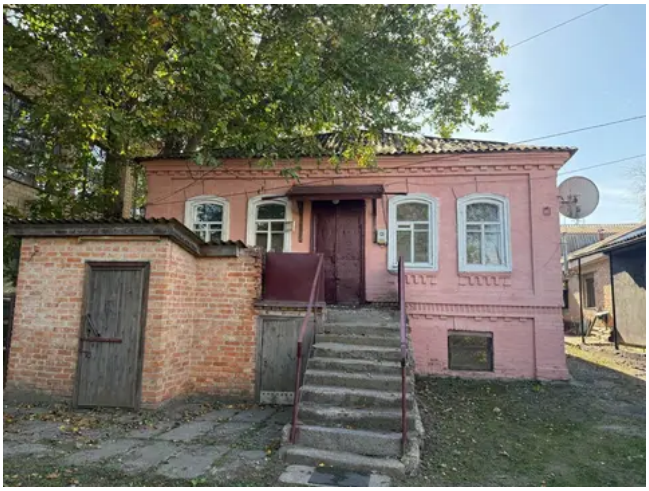
Будинок Ісая Курочки

Одна зі збережених історичних будівель Городища відома містянам як будинок Салтанова. За краєзнавчими свідченнями, його збудував Ісай Ісайович Курочка, єврейський мешканець міста.

Будинок призначався для великої родини. Коли діти виростали й створювали власні сім'ї, його поступово розширювали та добудовували.

Згодом у будинку оселився Георгій Салтанов, який одружився з донькою Ісая Курочки Марією. Він займався торгівлею, мав гуртовий склад і був відомим у Городищі. З часом будинок почали називати його прізвищем.

Під час Другої світової війни Ісай Курочка зник безвісти. Частина членів родини виїхала в евакуацію та пережила війну.



Історичний будинок, відомий як будинок Курочки, що зберігся в Городищі до наших днів. Сучасний вигляд. Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Історичний будинок, відомий як будинок Курочки, що зберігся в Городищі до наших днів. Сучасний вигляд. Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

У повоєнний період у будівлі в різний час працювали пекарня, швейна та художня майстерні. Згодом будинок повернули нащадкам родини Курочків.



Швейна майстерня в колишньому будинку Ісая Ісайовича Курочки, відомому також як будинок Георгія Салтанова. Городище, повоєнний період.
Архівна фотографія надана Городищенським краєзнавчим музеєм Петра та Семена Гулаків-Артемовських.

Будівля збереглася до наших днів і залишається свідченням історії єврейської родини, життя якої було пов’язане з Городищем.

За розповіддю Алли Вікторівни Сухорученко, директорки Городищенського краєзнавчого музею Петра та Семена Гулаків-Артемовських. Розповідь записала Світлана Ляховець, 2026 рік.

Інші збережені будинки в Городищі

> «У Городищі ще збереглося кілька будинків, які колись належали єврейським родинам. Вони розташовані переважно вздовж колишньої центральної торговельної вулиці.
>
> Наприклад, поблизу сучасного відділення поліції є старий будинок, який, за місцевими спогадами, також належав єврейській родині. На жаль, поки що не вдалося встановити, хто саме був його власником. Ці будівлі – частина історії Городища, пам’ять про людей, які тут жили і працювали.»

Алла Сухорученко, директорка Городищенського краєзнавчого музею Петра та Семена Гулаків-Артемовських. Розповідь записала Світлана Ляховець, 2026 рік.

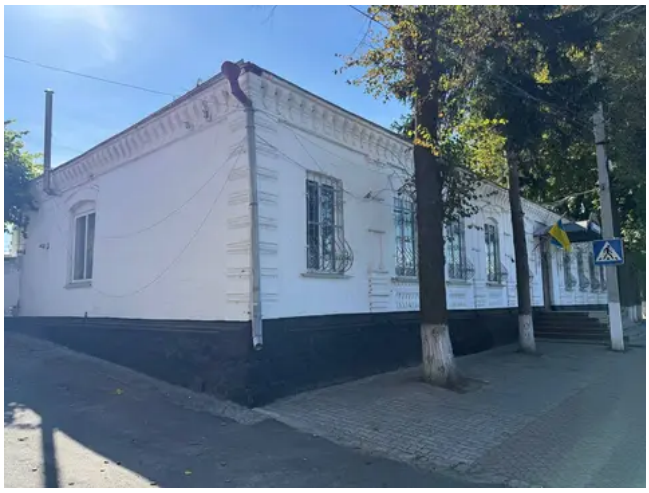


Збережена історична будівля поблизу сучасного відділення поліції. Сучасний вигляд будівель, що нагадують про міське середовище минулих поколінь.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

Ці будинки є частиною архітектурної та родинної історії Городища. Їхнє подальше дослідження може допомогти встановити імена власників, колишнє призначення приміщень та зв’язок із життям єврейської громади.



Збережена історична забудова Городища. Сучасний вигляд будівель, що нагадують про міське середовище минулих поколінь.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Збережена історична забудова Городища. Сучасний вигляд будівель, що нагадують про міське середовище минулих поколінь.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

Архівні документи єврейської громади

У Державному архіві Черкаської області зберігаються документи єврейської громади Городища XIX століття. За дослідженням краєзнавця Миколи Щербини, відомо про 12 архівних справ за 1846–1862 роки. Серед матеріалів цього періоду – метричні книги із записами про народження, шлюби та інші події родинного життя, а також документи, пов’язані з громадськими й податковими справами.

Ці джерела дозволяють досліджувати історію єврейського населення Городища через конкретні документи, що збереглися до нашого часу.

Єврейське кладовище

Єврейське кладовище Городища розташоване поблизу сучасної автостанції. Це одне з найважливіших місць пам’яті про покоління єврейських мешканців міста.

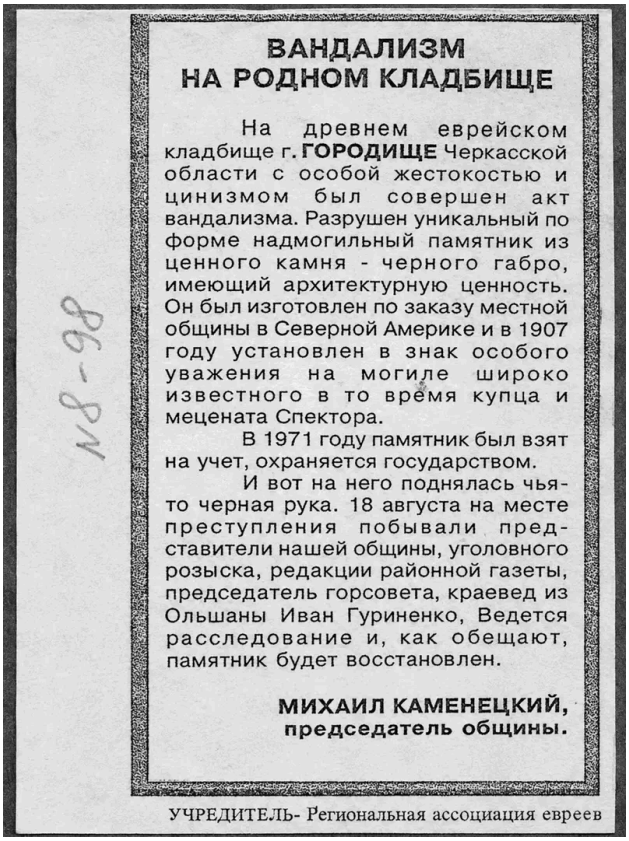
До Другої світової війни кладовище займало більшу територію. У повоєнний час значну частину старого кладовища було зруйновано. На частині його колишньої території розмістилися автостанція, автозаправна станція та дорога.

На збереженій частині кладовища залишилося кілька десятків надгробків.



Кладовище сьогодні: відкрите поле, трава, поодинокі камені.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

Окреме повідомлення про стан старого єврейського кладовища збереглося в газетній публікації «Вандализм на родном кладбище», підписаній Михайлом Каменецьким як головою громади. За текстом газетної вирізки, надгробний пам’ятник із чорного габро встановили у 1907 році на могилі купця та мецената Спектора. Замовлення, як зазначено у публікації, було виконане в Північній Америці. У 1971 році пам’ятник взяли на державний облік. Публікація повідомляє про його руйнування внаслідок вандалізму та про початок розслідування.



ВАНДАЛИЗМ
НА РОДНОМ КЛАДБИЩЕ

На древнем еврейском кладбище г. **ГОРОДИЩЕ** Черкасской области с особой жестокостью и цинизмом был совершен акт вандализма. Разрушен уникальный по форме надмогильный памятник из ценного камня - черного габро, имеющий архитектурную ценность. Он был изготовлен по заказу местной общины в Северной Америке и в 1907 году установлен в знак особого уважения на могиле широко известного в то время купца и мецената Спектора.

В 1971 году памятник был взят на учет, охраняется государством.

И вот на него поднялась чья-то черная рука. 18 августа на месте преступления побывали представители нашей общины, уголовного розыска, редакции районной газеты, председатель горсовета, краевед из Ольшаны Иван Гуриненко, Ведется расследование и, как обещают, памятник будет восстановлен.

МИХАИЛ КАМЕНЕЦКИЙ,
председатель общины.

№8-98

УЧРЕДИТЕЛЬ- Региональная ассоциация евреев

Публікація «Вандалізм на рідному кладовищі» про руйнування надгробного пам’ятника єврейського купця й мецената Спектора на старому єврейському кладовищі Городища. Пам’ятник із чорного габро був встановлений у 1907 році та взятий під державну охорону в 1971 році.

Автор публікації – Михайло Каменецький, голова єврейської громади. Архівна вирізка з газети «Надежда», № 8 за 1998 рік.

Написи на мацевах (традиційних єврейських надгробках) містять імена похованих, родинні зв’язки, дати смерті, релігійні формули та епітафії.

Серед зафіксованих у дослідженнях прізвищ – Фурман, Штернберг, Архангородський, Бродський та інші.



Єврейське кладовище в Городищі.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.



Єврейське кладовище в Городищі.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

Ці надгробки є цінними джерелами для вивчення родинної та соціальної історії єврейської громади Городища.

За матеріалами Ukraine Jewish Heritage, у 2009 році на збереженій частині старого кладовища було встановлено пам’ятний знак жертвам Голокосту.

Кладовище зберігає пам’ять не лише про окремих людей, а й про цілу громаду, яка протягом багатьох поколінь була частиною міста.



Надломана мацева. Напис гебрейською добре читається.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.



Двомовна плита: гебрейською і російською, «Хаскель Лейзеров Бродский».
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Історія єврейського кладовища

Дата / тема	Відомості з першого документа
До Другої світової війни	Кладовище займало більшу територію
Повоєнний час	Значну частину старого кладовища зруйновано; на колишній території розмістилися автостанція, АЗС та дорога
1907 рік	За газетною публікацією, на могилі купця й мецената Спектора встановили пам’ятник із чорного габро
1971 рік	За тією ж публікацією, пам’ятник узяли на державний облік
Сучасний стан	Збереглося кілька десятків надгробків

Частина відомостей походить із газетної публікації про пам’ятник Спектору.

Погроми, війни та знищення громади

Історія єврейської громади Городища у XX столітті була позначена погромами, війнами, вимушеним переселенням, руйнуванням усталеного життя та масовими вбивствами під час Голокосту.

Зміни чисельності громади на початку XX століття

На початку XX століття єврейська громада становила значну частину населення Городища. За даними «Російської єврейської енциклопедії», у 1897 році тут проживали 3124 євреї, а в 1910 році – 3216.

У наступні десятиліття чисельність громади суттєво скоротилася. У 1923 році в Городищі налічувалося 1200 єврейських мешканців, а в 1939 році – за різними джерелами, 510 або 570.

На ці зміни вплинули погроми, міграція та суспільно-політичні перетворення. Проте статистика не дозволяє точно встановити, скільки людей загинуло, а скільки виїхало з міста.

Погроми та єврейська самооборона Городища у 1919–1920 роках

У роки Української революції 1917–1921 років Городищина стала ареною боротьби між різними політичними та військовими силами. У регіоні діяли більшовицькі війська, білогвардійські формування та українські антибільшовицькі повстанські загони.

Воєнне протистояння супроводжувалося насильством проти мирного населення. Єврейська громада Городища неодноразово зазнавала погромів.

Свідчення про ці події збереглися в документах організацій допомоги постраждалим, архіві історика Еліаса Черіковера, краєзнавчих дослідженнях та спогадах місцевих мешканців.

Погроми 1919 року

11–12 травня 1919 року, під час антибільшовицького повстання отамана Никифора Григор'єва, у Городищі відбувся погром єврейського населення.

За повідомленням уповноваженого Червоного Хреста Ю. Лещинського, було вбито семеро людей, троє дістали поранення, постраждали 135 будинків. Єврейські крамниці та помешкання зазнали пограбувань.

В архіві історика Еліаса Черіковера зберігся рукописний список жертв травневих погромів у Городищі та його околицях, складений мовою їдиш. Серед зазначених імен –

Ривка Білоцерковська, Етель Дінерштейн, Лея Тригуб, Рахель Сосновська, Лейб Коган та інші. У списку згадано також загиблих із навколишніх населених пунктів.

Наприкінці травня містечко зазнало нового пограбування, пов’язаного з військовослужбовцями Червоної армії. У серпні 1919 року, після відступу більшовицьких військ, мешканці Городища організували спільну охорону містечка.

За свідченням очевидця Зейдеса, до неї увійшли 50 євреїв і 20 християн. Для захисту населення було залишено 70 рушниць. Також діяв Комітет громадської безпеки, до складу якого входили представники різних громад.

Проте після прибуття козацьких частин Добровольчої армії генерала Антона Денікіна місцеву охорону роззброїли. Містечко знову зазнало погромного насильства, грабунків і вбивств. У свідченні Зейдеса згадано вісьмох загиблих під час серпневих подій.

Події 1920 року: повстанський рух та єврейська самооборона

У 1920 році на Городищині тривала збройна боротьба проти більшовицької влади. Одним із її учасників був отаман Трохим Голий (Бабенко), який очолював український повстанський загін.

У вересні 1920 року Городище пережило ще один єврейський погром. У документах комітету допомоги постраждалим напад пов’язують із загоном отамана Голого.

Свідчення того часу описують убивства, поранення, сексуальне насильство та пограбування мирних мешканців. Точна кількість загиблих залишається невстановленою.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Погроми 1919–1920 років

Дата / тема	Відомості з першого документа
11–12 травня 1919 року	За повідомленням Ю. Лещинського, вбито семеро людей, троє поранено, постраждали 135 будинків
Серпень 1919 року	За свідченням Зейдеса, згадано вісьмох загиблих під час серпневих подій
Вересень 1920 року	Єврейський погром у Городищі; у документах комітету допомоги постраждалим напад пов’язують із загоном отамана Трохима Голого
Кількість загиблих у вересні 1920 року	У еталонному документі прямо зазначено: точна кількість загиблих залишається невстановленою

Чисельність загиблих у вересні 1920 року точно не встановлена.

Водночас у Городищі діяли збройні формування, які підтримували більшовицьку владу та протистояли повстанцям. Одним із них був загін, відомий під назвою «Красні мстітелі», який називав себе самообороною.



Городищенський загін єврейської самооборони, імовірно 1920–1923 роки. Місце зйомки за різними публікаціями визначають як будівлю синагоги або магазин Ліщинського біля Михайлівської церкви.
Первинний власник оригіналу – Михайло Каменецький, тепер – Клавдія Колєснікова.

У книзі Володимира Чоса «Городище: велика історія маленького міста» наведено матеріал краєзнавця Андрія Тегерешвілі про діяльність цього загону.

За його відомостями, формування налічувало приблизно 100–150 осіб і складалося з місцевих комуністів, активістів, крамарів, ремісників, службовців та наймитів.

Командиром загону був Сан Ісакович Дінерштейн, комісаром – міліціонер Ворона.

Серед учасників дослідник називає Пантю та Лазаря Бегельферів, представників родини Бурячкових, Лева Кругляка, Бориса Котляра, Боруха Майстрового, Камінського та інших місцевих мешканців.

У наведеному Тегерешвілі листі О. В. Єланського згадується загін єврейської самооборони чисельністю 400 осіб. Сам дослідник зауважує, що ця цифра завищена.

Спогади Михайла Каменецького також підтверджують існування збройного загону єврейської самооборони під командуванням Дінерштейна. За його словами, загін підпорядковувався Черкаській ВЧК та брав участь у боротьбі проти повстанців Голого.

Насильство під час боротьби з повстанцями

Збройне протистояння на Городищині не обмежувалося сутичками між військовими формуваннями.

У матеріалі Андрія Тегерешвілі наведено відомості про захоплення заручників і розстріли в піщаному кар'єрі поблизу Городища, які автор пов'язує з діями загону «Красні мстітелі».

За наведеними ним свідченнями, там могли бути страчені до 200 людей.

У книзі також наведено спогади про інші випадки насильства, загибель місцевих мешканців і використання збройних підрозділів Червоної кавалерії для боротьби з повстанцями.

Ці матеріали свідчать про жорстокість збройного протистояння, однак потребують подальшого дослідження для встановлення обставин окремих убивств і відповідальності конкретних осіб.

Таким чином, історія самооборони Городища має кілька взаємопов'язаних аспектів: захист єврейського населення від погромів, участь частини мешканців у збройній боротьбі на боці більшовицької влади та свідчення про насильство проти цивільного населення під час придушення повстанського руху.

Свідчення Михайла Каменецького про самооборону

Про городищенську єврейську самооборону залишив спогади місцевий мешканець Михайло Каменецький.

У статті «Евреи защищали себя сами», опублікованій у газеті «Надежда» 1997 року, він писав:

> «В Городище был создан многочисленный отряд еврейской самообороны. Командиром был еврей Саныk Ди(ы)нерштейн, комиссаром – украинец Ворона. Штаб отряда располагался в доме моего отца. Отец и дядя были его бойцами.
>
> Отряд самообороны подчинялся Черкасской ВЧК. В Городище он вел вооруженную борьбу на уничтожение банды Голого. Принимал участие в борьбе с бандитами и в других районах Черкасщины. Банда Голого располагалась в селе Млиев и окрестных лесах в 12 км от г. Городище.
>
> Брата Голого и с ним полковника царской армии брали в селе Буда-Орловец, предварительно сняв охрану».

Михайло Каменецький. «Евреи защищали себя сами». Газета «Надежда», 1997, № 8. Цитату наведено мовою оригіналу. Характеристика повстанців як «банди» відображає позицію автора спогадів і не використовується як редакційна оцінка.

Відомості про спільну охорону Городища в серпні 1919 року та загін, описаний Каменецьким і Тегерешвілі, походять із різних джерел. Чи існувала між ними організаційна наступність, поки не встановлено.

Міжвоєнні десятиліття

Погроми 1919–1920 років призвели до людських втрат, руйнування господарств і вимушеного переселення частини єврейських мешканців Городища. Попри пережиті трагедії, у 1920–1930-х роках громада продовжувала існувати.

У цей період її життя змінювалося під впливом радянської політики, господарських перетворень і міграції населення. Частина єврейських родин виїжджала до інших регіонів, поступово змінювалися традиційні форми громадського та релігійного життя.

У 1920-х роках радянська влада проводила політику переселення єврейського населення. Цьому сприяло Всеукраїнське товариство землевлаштування працюючих євреїв – ОЗЕТ. За дослідженням Миколи Щербини, одна з його 19 філій на Черкащині діяла в Городищі. Єврейські родини переселялися, зокрема, до Криму, Запоріжжя, Криворізької округи та Біробіджану.

За опублікованими статистичними даними, у 1939 році в Городищі проживали за різними даними 510 або 570 євреїв – приблизно 4% населення міста.

Голодомор 1932–1933 років. Будівля колишнього «Торгсину»

Голодомор 1932–1933 років, спричинений політикою сталінського режиму, став трагедією для населення України, зокрема Городища та навколишніх сіл. Голод і боротьба за виживання торкнулися міського життя загалом – українських, єврейських та інших родин, які жили поруч, працювали й становили єдину міську спільноту.

За даними, наведеними в «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» (Черкаська область), у Городищі загинуло близько 713 осіб. У складеному мартирологі вдалося встановити 173 імені. Серед загиблих від голоду згадуються Віра, Іван і Павло Прокопенки, малолітні Ганна та Євдокія Снісар, Сергій Сукач та інші мешканці міста.

У роки Голодомору одним зі способів отримати продукти стало звернення до державної торговельної мережі «Торгсин» («Торгівля з іноземцями»). Люди здавали золоті й срібні прикраси, обручки та інші родинні цінності, щоб придбати борошно, крупи й інші продукти харчування.

У Городищі збереглася будівля, де, за місцевими краєзнавчими відомостями, у 1930-х роках працював магазин «Торгсин». Городищани приносили сюди коштовності, намагаючись урятувати себе та свої родини від голоду.

Ця будівля нагадує про спільну історію мешканців різних національностей та про трагедію, що залишила слід у житті всього міста і, загалом, України.



Будівля колишнього магазину «Торгсин» у Городищі.
За місцевими краєзнавчими відомостями, у 1930-х роках тут приймали від мешканців золото, срібло та інші цінності в обмін на можливість придбати продукти харчування.
Будівля збереглася до наших днів.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.



Будівля колишнього магазину «Торгсин» у Городищі.
За місцевими краєзнавчими відомостями, у 1930-х роках тут приймали від мешканців золото, срібло та інші цінності в обмін на можливість придбати продукти харчування.
Будівля збереглася до наших днів.
Фото: Світлана Ляховець, 2026 рік.

Нацистська окупація

На початку серпня 1941 року Городище було окуповане німецькими військами.

Восени 1941 року в Городищі було створено гетто.

У перші місяці окупації Городищем керувала німецька військова комендатура. У грудні 1941 року влада перейшла до німецької цивільної адміністрації, а місто увійшло до складу Смілянського гебіту райхскомісаріату «Україна».

Єврейських мешканців зобов'язали пройти реєстрацію, носити розпізнавальні пов'язки та виконувати примусові роботи, зокрема на ремонті доріг і будівель. Мешканцям гетто забороняли залишати його територію та купувати продукти в місцевого населення. Це призвело до голоду. Мешканці опинилися в умовах ізоляції, браку продовольства та постійної загрози насильства.

У 1942 році нацистська окупаційна влада організувала масове вбивство єврейського населення Городища та навколишніх населених пунктів.

Одним із найважливіших документальних свідчень про цей злочин є акт Городищенської комісії від 7 березня 1944 року.

Братська могила поблизу Млієва

> «Масове знищення євреїв було здійснене німецько-фашистськими загарбниками під час Другої світової війни. Свій «Бабин Яр» є і під Городищем, де фашисти знищили влітку 1942 року значну частину єврейського населення міста та сусідніх населених пунктів.
>
> Пам'яткою про цю трагічну подію є обеліск і братська могила на автотрасі Городище – Мліїв. Ще живі очевидці цієї події. Серед них Галина Артеменко із Млієва та Прокіп Лелека з Черкас.
>
> Ось, що згадує Галина Артеменко: «Німецька влада запропонувала всім євреям Городища взяти цінні речі і вийти на дорогу. Обіцяли, що відправлять до Палестини. Але це була смертельна пастка. Того дня всім жителям містечка заборонили виходити на вулицю. Лише з горища чи здалеку, з берегу річки, можна було побачити сумну і тривожну картину: колона з євреями рушила в напрямку до села Мліїв. І там, перед Млієвом, поруч дороги, вони всі були розстріляні».

Масове вбивство поблизу Млієва було не єдиним злочином проти єврейського населення Городищини. У дослідницьких матеріалах Клавдії Колеснікової згадуються також розстріли євреїв у Вільшані та В'язівку.

Обставини цих подій потребують окремого дослідження. Вони свідчать, що Голокост охопив не лише Городище, а й інші населені пункти краю.

Уривок зі статті Миколи Щербини «З історії єврейських громад Городищини», 16 липня 2012 року. Джерело: horodysche.org.ua/?id=278

Свідчення Ніни Ласкавої

Одним із найважливіших свідчень про трагедію є розповідь Ніни Родіонівни Ласкавої, 1934 року народження. Її родина жила навпроти місця, де нині розташована братська могила.

Спогади Ніни Ласкавої записав у Млієві Юхим Дискін. У 2001 році вони були опубліковані в газеті «Надежда» під назвою «Трагедия в Млиеве».

> «Весною 1942 року мені пішов дев'ятий рік. Хата моїх батьків стояла якраз напроти того місця, де зараз могила, через дорогу біля дитячого садочка. Ми тоді чули, що в Городищі зібрали євреїв до середньої школи ім. Чкалова. Їм сказали, що переправлять їх до Черкас, а далі кудись пароплавом по Дніпру».

За свідченням Ніни Ласкавої, перед розстрілом німці та місцеві поліцаї змусили чоловіків із Млієва розчистити територію й викопати довгу яму. Наступного ранку до села привели колону з понад 300 євреїв під озброєною охороною.

> «Я бачила через вікно, як почали стріляти з кулеметів і люди падали в яму. Багато поліцаїв під час розстрілу поховались за нашою хатою і сараєм. Один з них закривав

> вуха і плакав, але більшість з них брала участь у розправі. Стріляли самі, а потім забивали поранених у ямі».

Ніна Ласкава також згадувала спроби людей утекти та розповіла про жінку з дитиною на прізвище Мілоданова, які сховалися під містком, але згодом були вбиті.

Ніна Ласкава. Свідчення, записане Юхимом Дискіним. «Трагедия в Млиеве». Газета «Надежда», 2001, № 1. Цитати наведено за наданим текстом публікації.

Родина Бегельферів

Серед єврейських родин Городища, які постраждали під час Голокосту, була родина Бегельферів.

У спогадах, записаних краєзнавцем Миколою Щербиною, Юхим Лазаревич Бегельфер розповів, що його батько Лейзер Іцкович Бегельфер (1897–1981) працював чоботарем, а мати Геня Павлівна (1906–1971) була домогосподаркою. Родина жила в центрі Городища.

На початку війни Лейзера Бегельфера мобілізували до Червоної армії. В окупованому Городищі залишилися його старший брат Пальті з родиною та перша дружина Бетя із сином і донькою.

У 1942 році їх разом з іншими єврейськими мешканцями міста вивезли нібито для переселення, але розстріляли поблизу Млієва.

Після війни вцілілі родичі продовжували відвідувати братську могилу.

Юхим Бегельфер згадував:

> «Мої батьки та батьки дружини поховані в Городищі, а брат дружини – у Млієві. Тож ми постійно провідуємо їхні могили. Зупиняємося і біля братської могили на околиці Млієва. В ній поховані мої родичі. Дорослі і діти – невинні жертви Голокосту».

За спогадами Юхима Лазаревича Бегельфера, опублікованими Миколою Щербиною у статті «“Бабин Яр” на околиці Млієва-2», 2013 рік.



Родина Бегельферів у Городищі, 1922 рік. Два члени родини розстріляні під Млієвом.
Джерело: сайт «History of Jewish Communities in Ukraine», jewua.org/horodyshche.

Місце масового розстрілу

Поблизу дороги з Городища до Млієва розташоване місце масового поховання євреїв, убитих під час нацистської окупації.



Обеліск усередині огородженої ділянки, за нею поле.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

Архівне свідчення про масовий розстріл євреїв Городищини

7 березня 1944 року Городищенська комісія з розслідування злочинів нацистських окупантів склала акт, у якому зафіксувала обставини масового вбивства єврейського населення району.

За документом, 29 березня 1942 року понад 300 євреїв, переважно жінок, дітей і літніх людей, примусово зібрали біля міської поліції. Звідти під конвоєм їх повели Мліївською дорогою до урочища «Садстанція», де було підготовлено рів для розстрілу.

У документі названо організаторів і виконавців злочину, описано обставини вбивства та результати огляду братської могили.

Передрук акта в архіві зробила та надала для проєкту Клавдія Колеснікова, дослідниця єврейської історії, директорка Регіонального музею єврейської історії «Ми родом зі штетлу».

> **Архівний документ.** Акт Городищенської комісії від 7 березня 1944 року, повний текст мовою оригіналу. Читати акт

Історичні публікації містять певні розбіжності щодо точного датування остаточної ліквідації гетто та розстрілу. Тому дата 29 березня 1942 року подається в цьому проєкті відповідно до акта комісії від 7 березня 1944 року.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Датування розстрілу біля Млієва

Дата / тема	Відомості з першого документа
29 березня 1942 року	Дата, зазначена в акті Городищенської комісії від 7 березня 1944 року; за актом, зібрано понад 300 євреїв
Квітень 1942 року	У спогадах Михайла Каменецького (газета «Надежда», 1995, № 5) розстріл датовано квітнем 1942 року
1942 рік	На меморіальній плиті та в розповіді про братську могилу подію датовано 1942 роком

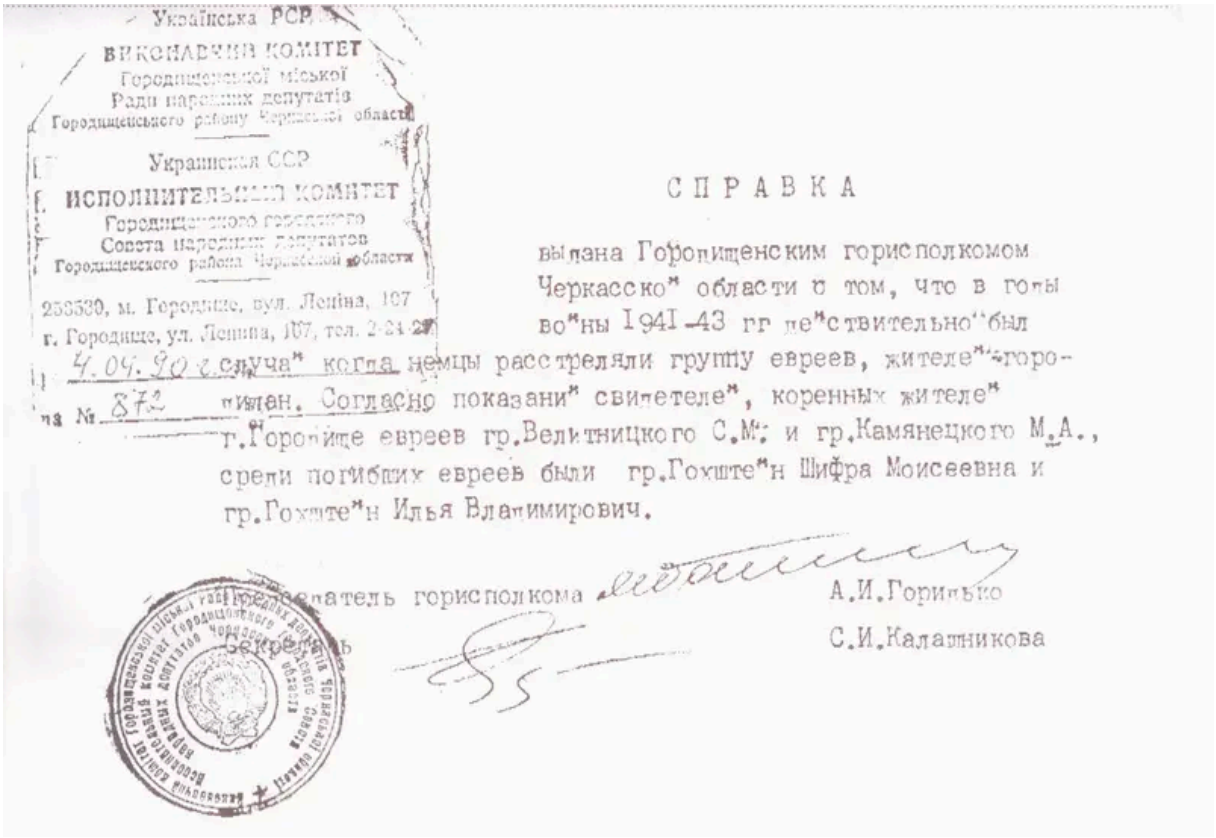
Джерела в документі подають березень і квітень 1942 року; свідчення чітко атрибутовані.

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Кількість жертв біля Млієва

Дата / тема	Відомості з першого документа
Акт від 7 березня 1944 року	29 березня 1942 року було зігнано понад 300 євреїв; за результатами огляду братської могили — не менше 300 убитих
Свідчення Ніни Ласкавої	Очевидиця згадувала колону з понад 300 євреїв, приведену до місця розстрілу
Спогади Михайла Каменецького	Автор згадував про близько 400 розстріляних осіб; це його свідчення, опубліковане 1995 року
Встановлення імен	Більшість імен загиблих залишаються невідомими

Числа наведено за конкретними документами та свідченнями; це не єдиний встановлений підсумок.



Українська РСР
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
Городищенської міської
Ради народних депутатів
Городищенського району Черкаської області

Украинская ССР
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
Городищенского городского
Совета народных депутатов
Городищенского района Черкасской области

257530, м. Городище, вул. Леніна, 107
г. Городище, ул. Ленина, 107, тел. 2-24-27

4.04.90 г.
№ 872

СПРАВКА

выдана Городищенским горисполкомом Черкасской области о том, что в годы войны 1941-43 гг. действительно был случай, когда немцы расстреляли группу евреев, жителей города. Согласно показаний свидетелей, коренных жителей г.Городище евреев гр.Велитницкого С.М. и гр.Камянецкого М.А., среди погибших евреев были гр.Гохштейн Шифра Моисеевна и гр.Гохштейн Илья Владимирович.

Председатель горисполкома А.И.Горинько

Секретарь С.И.Калашникова

Довідка виконавчого комітету Городищенської міської ради народних депутатів Черкаської області від 4 вересня 1990 року про розстріл нацистами єврейських мешканців Городища у 1941–1943 роках. У документі названо серед загиблих Шифру Мойсеївну Гохштейн та Іллю Володимировича Гохштейна.
Архівний документ, копія.

Імена, які вдалося встановити

У братській могилі поблизу Млієва поховані сотні євреїв Городища та навколишніх населених пунктів, розстріляних нацистами у 1942 році. Більшість їхніх імен досі залишаються невідомими.

Завдяки архівним документам, спогадам очевидців і родинним свідченням дослідникам вдалося відновити частину імен загиблих. Зібрані відомості стосуються як масового розстрілу поблизу Млієва, так і інших убивств євреїв Городищини під час окупації.

- **Шифра Мусіївна Гохштейн та Ілля Володимирович Гохштейн.** Їхні імена наведені в довідці Городищенського міськвиконкому 1990 року на підставі свідчень місцевих мешканців С. М. Велетницького та М. А. Каменецького. У наданому дослідницькому списку зазначено дату довідки 4 квітня 1990 року. Написання імен та дату документа необхідно звірити з архівною копією.
- **Григорій Мельник**, приблизно 1926 року народження, студент Городищенського сільськогосподарського технікуму. Про його загибель під час розстрілу поблизу Млієва згадував Юрій Федосійович Сук, який почув про смерть товариша від викладача.

- **Пальті (Палтіель?) Іцькович Бегельфер та члени його родини.** За спогадами Юхима Лазаревича Бегельфера, старший брат його батька Пальті разом із сім'єю залишився в окупованому Городищі й загинув під час масового розстрілу поблизу Млієва. Імена інших членів родини потребують встановлення.
- **Бетя Бегельфер та її син і донька.** Бетя була першою дружиною Лейзера Іцьковича Бегельфера. За родинними свідченнями, вона та двоє її дітей загинули поблизу Млієва у 1942 році. Імена дітей залишаються невстановленими.
- **Роза та Бурах Винокури і їхній син Абраша (Абрам).** Мешканці Городища, які залишилися в місті під час окупації. За родинними свідченнями Юхима Сигалова, їх розстріляли поблизу Млієва 29 березня 1942 року. Їхні імена увічнені в Залі Імен меморіального комплексу Яд Вашем в Єрусалимі.
- **Дружина вчителя Мілоданова та його донька Соня.** За спогадами Галини Артеменко, дружина і донька вчителя Мілоданова були єврейками, а Соня деякий час переховувалася в її родині. Ніна Ласкава згадувала, що жінка з дитиною на прізвище Мілоданова намагалися сховатися під містком, але були вбиті. Обставини загибелі цієї родини та особи згаданих людей потребують подальшого уточнення.
- **Родина Каменецьких – приблизно четверо людей.** За спогадами Михайла Абрамовича Каменецького, членів його родини розстріляли в лютому 1942 року. Це датування відрізняється від дати масового розстрілу поблизу Млієва, наведеної в акті 1944 року. Імена та точні обставини загибелі цих людей потребують подальшого встановлення.
- **Мануїл Штрофер**, 1920 року народження, мешканець села Мліїв. За «Книгою скорботи України», загинув у вересні 1942 року та похований у братській могилі на сільському кладовищі. Отже, його ім'я належить до історії жертв нацистської окупації на Городищині, але наявні відомості не дозволяють віднести його до загиблих під час березневого розстрілу поблизу урочища «Садстанція».

Примітка. Цей перелік не є повним списком загиблих і об'єднує відомості різного ступеня документальної підтвердженості. Імена збережено за наданими архівними й дослідницькими матеріалами. Для окремих людей дата, місце загибелі або поховання потребують подальшої перевірки. Джерела: дослідницький «Список євреїв м. Городища та Городищенського району, розстріляних 29 березня 1942 р. на околиці с. Млієва», складений Клавдією Колєсніковою; матеріали Миколи Щербини; свідчення Михайла Каменецького, Галини Артеменко, Ніни Ласкавої, Юрія Сука, Юхима Бегельфера та Юхима Сигалова; «Книга скорботи України», т. 1, с. 70.

Свідчення про Миколу Жука та врятованого мешканця Городища

За наведеними відомостями у публікації Ukraine Jewish Heritage, під час нацистської окупації Микола Жук, уродженець села Дирдин, був заступником начальника місцевої допоміжної поліції. Після війни він опинився у США. На початку 1980-х років радянська

сторона домагалася його видачі за звинуваченнями у причетності до знищення євреїв Городища.

Під час перевірки цих обставин американські представники опитали Гергеля – одного з тих, хто вижив після розстрілу поблизу Млієва.

За опублікованою розповіддю, Гергель не підтвердив, що Жук особисто брав участь у розстрілах. Він згадував, що під час втечі вибіг із кущів просто назустріч Жуку. Той міг його вбити чи здати, але відвернувся, дозволивши йому втекти.

За інформацією Ukraine Jewish Heritage, США відмовилися видати Миколу Жука. Це свідчення є важливим для дослідження обставин трагедії та ролі українських учасників.

Родина Винокурів: пам'ять, збережена в Ізраїлі

Історію ще однієї єврейської родини Городища вдалося відновити завдяки спогадам Юхима Йосиповича Сигалова, який проживав в Ізраїлі.

Його мати, Фріда Бурахівна Винокур (1921–1996), народилася в Городищі. До війни вона одружилася з Йосипом Сигаловим і переїхала до Харкова. Улітку 1941 року подружжя та молодша сестра Фріди, Іда Винокур, евакуювалися до Сибіру, де пережили війну.

У Городищі залишилися батьки Фріди – Роза й Бурах Винокури – та її молодший брат Абраша. За родинними свідченнями, усі троє загинули під час масового розстрілу євреїв поблизу Млієва в березні 1942 року.

Юхим Сигалов уперше дізнався подробиці цієї трагедії, коли разом із батьками відвідав Городище. Згодом він зберіг історію родини для своїх дітей та онуків.

Імена Рози, Бураха й Абраші Винокур Юхим Сигалов увічнив у Залі Імен меморіального комплексу Яд Вашем в Єрусалимі.

Люди, які рятували переслідуваних

Історія Голокосту на Городищині зберігає також свідчення про людей, які, ризикуючи власним життям, рятували євреїв від нацистських переслідувань.

За матеріалами Яд Вашем, у вересні 1942 року Михайло та Груня Куличенки прихистили Біану Максименко та її маленьку доньку Тетяну, які втекли з гетто Меджибожа. Згодом мати з дитиною переховувалися в Марії Ружиної у Хлистунівці, а пізніше – у Меланії Козаченко. Завдяки допомозі цих людей вони змогли переховуватися до звільнення території в лютому 1944 року.

31 травня 1999 року ізраїльський меморіальний центр Яд Вашем удостоїв Михайла та Груню Куличенків, Марію Ружину й Меланію Козаченко почесного звання Праведників народів світу за порятунок євреїв під час Голокосту.

Ця історія є свідченням людської солідарності та взаємодопомоги на Городищині в роки нацистської окупації.

Єврейська громада Городища після Другої світової війни

Після завершення війни до Городища повернулася лише частина єврейських родин.

У публікації Ukraine Jewish Heritage згадуються родини Каменецьких, Ройтманів, Велетницьких та інших мешканців, а також, що у 1994 році в Городищі було відновлено єврейську громаду, першим головою якої став Михайло Каменецький.

У повоєнні десятиліття євреї міста підтримували пам’ять про загиблих, опікувалися місцями поховань, зберігали родинні зв’язки.

У наступні десятиліття, особливо після розпаду Радянського Союзу, частина єврейських мешканців емігрувала до Ізраїлю, Німеччини, США та інших країн.

У 2016 році чисельність єврейських мешканців міста становила приблизно 10 осіб.

Пам’ять про загиблих поблизу Млієва

Перший залізобетонний обеліск на братській могилі поблизу Млієва встановили 1945 року. У повоєнні десятиліття пам’ять про загиблих підтримували єврейські мешканці Городища та родичі розстріляних.

За свідченням Юхима Бегельфера, у 1960-х роках староста єврейської громади Соломон Велетніцький організував збір коштів для встановлення огорожі навколо братської могили.

> «А у 60-х роках виборний староста громади Соломон Велетніцький зібрав гроші і зробив оградку. За його ж ініціативою члени громади привезли з єврейського кладовища, що знаходиться поблизу автовокзалу, верхівку гранітного пам’ятника. Її приробили до вже існуючого постаменту. Це була верхня частина надгробку колишнього старости єврейської общини ще дореволюційного часу».

ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ

Догляд за братською могилою

Дата / тема	Відомості з першого документа
1945 рік	На братській могилі встановлено перший залізобетонний обеліск
1960-ті роки	За свідченням Юхима Бегельфера, староста єврейської громади Соломон Велетніцький організував збір коштів на огорожу
1960-ті роки	За тим самим свідченням, члени громади привезли з єврейського кладовища верхню частину гранітного надгробка та приєднали її до постаменту
Повоєнні відвідини	За спогадами Ніни Ласкавої, родичі загиблих щороку приїздили до могили 9 травня

Історія догляду відтворена за спогадами очевидців і родичів.

Ніна Ласкава згадувала, що родичі загиблих щороку приїздили до братської могили 9 травня. Згодом кількість таких відвідин зменшилася.

Ці свідчення зберігають історію не лише самого меморіалу, а й людей, які впродовж десятиліть дбали про пам’ять загиблих.

На меморіальній плиті зазначено, що тут поховані мешканці Городища та інших районів, розстріляні нацистами у 1942 році.

Хоча сам напис не називає національність жертв, архівні документи та історичні дослідження засвідчують зв’язок цього поховання з масовим убивством єврейського населення.



Табличка зблизька. Напис не називає національності жертв.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

Пам’ять сьогодні

Меморіальне місце збереглося поблизу дороги, серед дерев. Його територія огороджена металевою огорожею з бетонними стовпчиками.

У центрі розташований темний обеліск із меморіальною плитою.

На основі пам’ятника можна побачити невеликі камінці, залишені відвідувачами. Покладання камінців на могили є традиційним способом вшанування померлих у єврейській культурі.



Камінці на постаменті. За єврейським звичаєм на могилі лишають камінь.
Фото: Світлана Ляховець, 2026.

Сучасні фотографії цього місця зроблено Світланою Ляховець у межах проєкту «Єврейська пам’ять Городища».

Вони документують не лише меморіал, а й сучасний стан території, яка залишається важливим свідченням трагічної історії міста.

Євреї в родинній пам’яті українців

Світлана Дремлюк – «Нас хліб живив один... Відлуння штетла в моєму житті»

У своїх спогадах Світлана Дремлюк, уродженка Вільшани Городищенського району, розповідає про життя єврейської громади містечка, дружбу між родинами, трагічні події нацистської окупації та людей, яких вона пам’ятала з дитинства.

> «Особливо яскраві спогади про 1920-30-ті роки зберігала моя мама і часто згадувала, як вони з дідом Євлампієм ходили «в містечко», як євреї-торговці приязно зустрічали його, а її завжди чимось пригощали. Мабуть, з тих часів у мами з’явилися приятельки з єврейських сімей. Навчаючись у школі, вона ходила до них у гості, допомагала в навчанні, про що розповідала мені вже у повоєнні роки».

Про події Другої світової війни авторка розповідає зі слів матері:

> «Коли почалася війна і фашисти окупували Вільшану, для населення почалися жахіття, особливо для євреїв. Мама запам’ятала факт, коли фашисти гнали євреїв натовпом, а потім, знущаючись, заштовхали кілька десятків стариків, дітей і жінок у ставок у центрі Вільшани й почали стріляти. Євреї кричали, плакали від страху. Їх не вбивали у воді, але дехто упав мертвим від шоку. Решту погнали далі – масові вбивства були ще попереду...»
>
> [...]
>
> «Взагалі, до початку 1960-х років у Вільшані ще було чимало єврейських сімей, але вони поступово залишали село. Моєю першою вчителькою була Софія Харитонівна Ніренберг, яка згодом стала викладати німецьку та англійську мови. Вона була досить доброзичливою й простою людиною, готовою допомогти. Була сильною і активною жінкою і тримала на собі всю сім’ю».
>
> [...]
>
> «Ось тоді, мабуть, я вперше торкнулась часточки проблем єврейського населення. Общини вже не було...»

Світлана Дремлюк, ветеран педагогічної праці, м. Корсунь-Шевченківський. Друкується зі скороченнями (газета «Надежда» № 8 за 2015 р.). Спогади про події окупації у Вільшані передані авторкою зі слів її матері.

Пам’ять про Голокост: свідчення Асі Зелексон

> Далеко от областного центра Киева и в 20 километрах от ближайшей железнодорожной станции Городище находится большое красивое село Ольшана. Из многих еврейских семей, которых еще в середине XIX века забросила в эти глухие края черта оседлости, до начала Великой Отечественной войны оставалось около

ста. Среди них и наша большая семья Уманских - отец, Лев Иосифович, бывший учитель еврейской школы, мама Броня, две сестры Нина и Ася и два брата - Илюша и Арончик.

А всех остальных евреев согнали в гетто. Это были расположенные рядом четыре домика, куда каждый притащил из домов, где раньше жили, все, что могли, продукты, чтобы хоть некоторое время продержаться, ведь общаться с местным населением было запрещено. В этих домиках ютилось около ста человек под постоянным контролем полицаев.

Так проходили длинные, голодные и холодные дни и ночи зимы 1941-1942 годов. Каждый день считался последним, но сколько еще испытаний было впереди.

Весной 1942 года дошла очередь до нашего гетто. Согнали нас на площади около школы, там уже стояли подводы для маленьких детей и немощных стариков, и под душераздирающие крики обезумевших матерей погнали всех через село. Сначала думали, что нас расстреляют за селом, но немцев среди охранявших нас не было, одни полицаи, значит, надо нас передать в руки немцев. И мы шли, шли, и только под вечер добрели до небольшого городка - Звенигородка. Нас всех загнали в тюрьму. Измученные, голодные, уже никто и не плакал, не было сил, только молили об одном: скорее бы наступил конец.

Нас же под конвоем погнали в село Неморож, в 8 километрах от Звенигородки. Там в бывшей колхозной конюшне немцы создали концлагерь, где уже находилось около двухсот человек под усиленной охраной полицаев.

Акций по отбору больных и ослабленных было еще две, так что к маю 1943 года нас оставалось около 50 человек.

И, как обычно, мы стояли на трассе на небольшом расстоянии друг от друга и продолжали работать, как вдруг стал доноситься страшный крик: «Черные». А мы уже знали, кто такие «черные» и зачем они приезжают. «Черные» - это отборные войска, эсэсовцы, у них была черная форма, широкий блестящий желтый пояс с надписью: «Got mit uns» (“Бог с нами»). Так с именем бога они творили свои черные дела.

По одну сторону дороги был лес, по другую - посевы. Все бросилась врассыпную, кого захватили сразу, по остальным стали стрелять, но все-таки некоторым удалось убежать поглубже в лес, в том числе мне и сестре, мы с ней старались быть все время вместе. А сколько было нас, таких счастливчиков, мы уже узнали после освобождения, когда вернулись в родное село.

После побега мы не выходили из леса два дня, а когда прекратилась стрельба, пошли к людям, искали у них защиты. И прятали нас кого в погребе, кого на чердаке, переправляли к своим знакомым или родственникам в другие села. Никто нас не выдал, не предал. Было уже совсем другое время, приближалась свобода. Освободили нашу территорию 5 февраля 1944 года, когда завершилось известное Корсунь-Шевченковское окружение.

> О том, что пришлось пережить всем бывшим узникам, можно написать не только краткий очерк, но и большую книгу. И, перелистывая ее, еще и еще раз вспомнить о том, что происходило с нами каждый день, как мы существовали и как выживали в нечеловеческих условиях, хотя вспоминать об этом тяжело. О себе я рассказала очень кратко, но считаю своим долгом несколько строк написать о тех, кто вместе со мной и моей сестрой находился в оккупации, кому удалось спастись из этого ада. Как не вспомнить всех тех, кого я люблю и никогда не забываю.
>
> А как не сказать несколько слов о семье Ниренберг – их маме Доре и дочерях Саре и Бусе. Несмотря на беспросветную бедность, они все были очень добрыми людьми. Буси уже нет среди нас, очень жаль. А Сара заслужила того, чтобы о ней рассказать отдельно. Своими способностями она выделялась еще в младших классах, но все это пригодилось ей в дальнейшей жизни. В лагере она отличалась своей смелостью, была очень отчаянной, часто рисковала, отлучалась в село, чтобы выпросить кусок хлеба, и только благодаря ей выжили ее мать и сестра. Почти все песни, которые мы тогда певали в лагере (бывало и такое, ведь молодость берет свое), сочинила Сара. А после побега из немецкого концлагеря ей пришлось испытать и «прелести» советского ГУЛАГа, ведь тогда считали, что если еврей выжил в немецкой оккупации, то он является изменником родины. На свободе необыкновенные способности Сары развернулись с новой силой. За короткое время она окончила педагогический институт (заочно), работая преподавателем русского языка и литературы в средней школе, но ей этого показалось мало, и она поступает еще и на факультет английского языка. Несмотря на то, что у нее неудачно сложилась семейная жизнь, она сумела воспитать четверых детей, всем дала образование и вывела в люди. А чего ей это стоило?! Она и шила, и вязала, и огород обрабатывала, и скотину держала, правда, и детей своим примером приучала к труду.

Ася Зелексон (Уманська). «Память сердца». Уривки зі спогадів. Друкуються зі скороченнями мовою оригіналу.

Пам’ять, яка залишається

Історія міста складається не лише з подій, які прийнято вважати визначними. Вона живе у звичайних людських долях – у праці, навчанні, родинному житті, сусідстві, спільному міському просторі.

Єврейські мешканці Городища були частиною цієї історії впродовж багатьох поколінь.

Вони народжувалися тут, створювали родини, працювали, навчали дітей, будували релігійні та громадські установи, допомагали одне одному.

Їхнє життя залишило слід у розвитку міста.

Трагічні події XX століття знищили значну частину громади. Зміни міської забудови стерли багато матеріальних свідчень її присутності.

Сьогодні деякі з цих місць можна впізнати лише завдяки архівним фотографіям. Інші збереглися, але майже втратили зв’язок зі своєю початковою історією.

Повернення пам’яті не означає відновлення минулого в тому вигляді, у якому воно існувало.

Це означає визнати, що люди, чиїх імен ми часто вже не знаємо, були частиною міста, його культури та повсякденного життя.

Єврейська пам’ять Городища – це частина пам’яті самого Городища.

І збереження цієї історії потрібне не лише для вшанування загиблих, а й для розуміння багатошарового минулого українського міста.

Джерела

Щербина М. М. «З історії єврейських громад Городищини». Краєзнавство Черкащини. № 10. Черкаси: Вертикаль, 2013. С. 102–109.

Похилевич Л. «Сказания о населенных местностях Киевской губернии». Київ, 1864.

Чос В. «Городище: велика історія маленького міста». Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2011.

Чос В. «Городище – рідне місто». Черкаси, 2017.

«Російська єврейська енциклопедія». Стаття «Городище Черкаської області».

Ukraine Jewish Heritage (JewUA). «Horodyshche». 14 грудня 2016 року.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. «Єврейські громадські організації в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Статути та звіти», 2016.

Щербина М. «Бабин Яр» на околиці Млієва». Краєзнавча публікація, січень 2013 року. http://www.horodysche.org.ua/?id=290

Щербина М. «Бабин Яр» на околиці Млієва-2». Краєзнавча публікація, 11 червня 2013 року. http://www.horodysche.org.ua/?id=296

Щербина М. «Бабин Яр» на околиці Млієва-3». Вісник Городищини. 2013. № 44. 1 листопада. С. 6. http://www.horodysche.org.ua/?id=303

Дискін Ю. «Трагедия в Млиеве». Надежда. 2001. № 1. Запис спогадів Ніни Родіонівни Ласкавої.

Колеснікова К. «Бабин Яр на околиці Млієва». Виступ на мітингу пам'яті жертв Голокосту в Мліївській школі, 27 січня 2020 року.

«Список євреїв м. Городища та Городищенського району, розстріляних 29 березня 1942 р. на околиці с. Млієва». Дослідницький перелік, складений Клавдією Колєсніковою, на підставі архівних і родинних свідчень.

Гройсман Е. Матеріали з історії Голокосту в Городищенському районі, зокрема листування щодо встановлення імен загиблих.

Державний архів Черкаської області. Акт Городищенської комісії від 7 березня 1944 року. Ф. Р-3445, оп. 1, спр. 5, арк. 6. Архівний пошук і передрук – Клавдія Колеснікова.

Архів Еліаса Черіковера. Документи про погроми в Городищі 1919 року: список жертв травневого погрому, арк. № 23299; повідомлення Ю. Лещинського, арк. № 14122–14123; свідчення Зейдеса, арк. № 28723–28724. Опубліковані передруки, 2026.

Державний архів Київської області. Справа про затвердження проєкту розширення єврейської лікарні в Городищі, 1908–1909 роки. Ф. 1, оп. 245, спр. 46.

Каменецький М. «Мое местечко». Газета «Надежда», 1995, № 5.

Каменецький М. «Евреи защищали себя сами». Газета «Надежда», 1997, № 8.

Каменецький М. «Вандализм на родном кладбище». Газета «Надежда», 1998, №8.

Дремлюк С. «Нас хліб живив один… Відлуння штетла в моєму житті». Газета «Надежда», 2015, №8.

Зелексон А. Л. «Память сердца». Спогади, надані до проєкту.

Сухорученко А. Усні свідчення про історичну забудову та єврейську спадщину Городища. Записала Світлана Ляховець, 2026.

Яд Вашем. Матеріали про порятунок Біани та Тетяни Максименко родинами Куличенків, Ружиної та Козаченко.

ESJF European Jewish Cemeteries Initiative. «Horodyshche Old Jewish Cemetery».

Архівні фотографії та матеріали Городищенського краєзнавчого музею Петра та Семена Гулаків-Артемовських, Інституту юдаїки, краєзнавчих видань, а також матеріали, надані Клавдією Колесніковою.

Сучасні фотографії історичних будівель, єврейського кладовища, братської могили та інших місць пам'яті – Світлана Ляховець, 2026.